ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΕΚΦΡΑΣΗ ΕΚΘΕΣΗ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

έκφραση έκθεση

για το γενικό λύκειο

α΄ τεύχος

αναθεωρημένη έκδοση

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφή
ΧΡΙΣΤΟΣ Λ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΗ ΑΔΑΛΟΓΟΥ
ΑΒΡΑ ΑΥΔΗ
ΕΛΕΝΗ ΛΟΠΠΑ
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΑΝΗΣ

Συντονισμός
ΧΡΙΣΤΟΣ Λ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

Συγγραφική Ομάδα Αναθεώρησης:
ΧΡΙΣΤΟΣ Λ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ
Καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
ΚΥΡΙΑΚΗ ΑΔΑΛΟΓΟΥ
Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος
ΑΒΡΑ ΑΥΔΗ
Φιλόλογος, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
ΕΛΕΝΗ ΛΟΠΠΑ
Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΑΝΗΣ
Φιλόλογος, π. Σχολικός Σύμβουλος

Υπεύθυνη για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
Σύμβουλος του Π.Ι.

Καλλιτεχνική Επιμέλεια
ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΟΥΠΗΣ
ΕΙΡΗΝΗ Κ. ΧΑΤΖΗ

Επεξεργασία, Ηλεκτρονική Επιμέλεια Ύλης και Εξωφύλλου
ΕΙΡΗΝΗ Κ. ΧΑΤΖΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΣΠΑ 2007-2013

Οι αλλαγές που ενσωματώθηκαν στην παρούσα επανέκδοση έγιναν με βάση τις διορθώσεις του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

έκφραση έκθεση

για το γενικό λύκειο

α΄ τεύχος

αναθεωρημένη έκδοση

Συγγραφή: Χρίστος Λ. Τσολάκης, Κυριακή Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, Ελένη Λόππα, Διονύσης Τάνης

Συντονισμός: Χρίστος Λ. Τσολάκης

Αναθεώρηση: Χρίστος Λ. Τσολάκης, Κυριακή Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, Ελένη Λόππα, Διονύσης Τάνης

Η συγγραφή και η επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΥΜΒΟΛΑ

ΘΕΩΡΙΑ

ΑΣΚΗΣΗ

ΠΡΟΑΙΡΕΤΙΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

χρωματιστή
σελίδα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ 6

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ 13

I. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 14
II. ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 19
III. ΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 37
IV. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 42
V. ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ 46
VI. ΕΙΔΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ 58
VII. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ 64
VIII. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΗ - ΕΚΘΕΣΗ 80

Ο ΛΟΓΟΣ 87

I. ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΓΡΑΠΤΟΣ ΛΟΓΟΣ 88
II. ΔΙΑΛΟΓΟΣ 106

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ 133

I. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ 134
II. ΔΙΑΦΟΡΑ ΘΕΜΑΤΑ / ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗΣ 154
III. ΕΚΦΡΑΣΗ - ΕΚΘΕΣΗ 178
VI. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ 194

ΑΦΗΓΗΣΗ 201

I. ΑΦΗΓΗΣΗ 202
II. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΦΗΓΗΣΗ 251
III. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ. ΣΥΝΟΧΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ 264

ΤΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑ 271

Προλογικά

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ

Διαβάστε προσεκτικά αυτό το θαυμαστό κείμενο του Τζιάνι Ροντάρι και φροντίστε να το καταλάβετε. Η δύναμη της λέξης, καθώς ξυπνάει τους κόσμους της σκέψης και της φαντασίας, θα σας θυμίσει ίσως τα μαγικά παραμύθια των παιδικών σας χρόνων, όπου δεν υπάρχουν όρια και φραγμοί. Ο κόσμος γίνεται τόσο δυνατός, τόσο μεγάλος και τόσο ωραίος, όσο και η φαντασία του παραμυθά. Έτσι και με τη λέξη...

Η πέτρα στη λίμνη

Κι όπου κατέχει και μιλεί
με γνώση και με τρόπο
κάνει και κλαίσιν και γελού
τα μάτια των ανθρώπω.

(Ερωτόκριτος)

Μια πέτρα που ρίχνουμε στα νερά μιας λιμνούλας προκαλεί ομόκεντρα κύματα που απλώνονται στην επιφάνεια παρασέρνοντας στην κίνησή τους, σε διαφορετικές αποστάσεις, με διαφορετικά αποτελέσματα, το νούφαρο και το καλάμι, τη χάρτινη βαρκούλα και το φελλό του ψαρά. Αντικείμενα που πριν ήταν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, το καθένα στην ησυχία του ή στον ύπνο του, είναι σαν να τα ξανάφερε κάποιος στη ζωή, σαν να τα ανάγκασε να αντιδράσουν, να σχετιστούν μεταξύ τους. Άλλες κινήσεις, αόρατες, απλώνονται στο βάθος προς όλες τις κατευθύνσεις, καθώς η πέτρα κατεβαίνει με ορμή, παρασύροντας φύκια, τρομάζοντας ψάρια, προκαλώντας συνεχώς καινούριες μοριακές αναστατώσεις. Όταν, τέλος, φτάσει στο βυθό, σηκώνει λάσπη, αναποδογυρίζει τα πράγματα που κείτονταν εκεί ξεχασμένα, μερικά απ' αυτά τώρα ξεθάβονται, ενώ άλλα, με τη σειρά τους, σκεπάζονται από την άμμο. Αμέτρητα γεγονότα ή μικρογεγονότα διαδέχονται το ένα το άλλο σε ελάχιστο χρόνο. Ίσως, κι αν ακόμα είχε κανείς τον καιρό και τη διάθεση, δε θα μπορούσε να τα καταγράψει όλα, χωρίς να παραλείψει κανένα.

Με τον ίδιο τρόπο, μια λέξη που πέφτει τυχαία στο μυαλό μας δημιουργεί κύματα στην επιφάνεια και στο βάθος, προκαλεί μια ατελεύτητη σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων, παρασύροντας στην πτώση της ήχους και εικόνες, αναλογίες και αναμνήσεις, σημασίες και όνειρα, σε μια κίνηση που ξυπνά την εμπειρία και τη μνήμη, τη φαντασία και το ασυνείδητο, και η οποία γίνεται πιο περίπλοκη, επειδή το ίδιο το μυαλό δεν παρίσταται παθητικά στην εμφάνιση όλων αυτών, αλλά επεμβαίνει σ' αυτήν συνεχώς, για να δεχτεί και να απορρίψει, να συνδέσει και να λογοκρίνει, να οικοδομήσει και να καταστρέψει.

Παίρνω για παράδειγμα τη λέξη «πέτρα». Πέφτοντας στο μυαλό παρασύρει μαζί της ή σπρώχνει ή αποφεύγει, με λίγα λόγια έρχεται με διάφορους τρόπους σ' επαφή:

*με όλες τις λέξεις που αρχίζουν από **π** αλλά το δεύτερο γράμμα τους δεν είναι **ε**, όπως «παπούτσι», «ποταμός», «πουλί»· με όλες τις λέξεις που αρχίζουν από πε, όπως «πεδιάδα», «πεζός», «πελαργός», «πελώριος», «περίπατος», «περισπωμένη»· με όλες τις λέξεις που λήγουν σε **-έτρα**, όπως «μέτρα», «φαρέτρα»· με όλες τις λέξεις που*

συγγενεύουν σημασιολογικά με την «πέτρα»:
«βότσαλο», «κοτρώνα», «βράχος»,
«μάρμαρο», «γρανίτης» *και τα λοιπά.*

Αυτοί είναι οι πιο νωθροί συνειρμοί. Μια λέξη χτυπά μια άλλη από αδράνεια. Αυτό δύσκολα θα αρκούσε, για να κάνει να πεταχτεί η σπίθα (αλλά ποτέ δεν μπορεί να ξέρει κανείς).

Η λέξη, ωστόσο, κινείται με ορμή και προς άλλες κατευθύνσεις, βυθίζεται στον κόσμο του παρελθόντος, βγάζει στην επιφάνεια παρουσίες βυθισμένες. Απ' αυτή την άποψη «πέτρα» για μένα είναι η Αγία Αικατερίνη της Πέτρας, μια εκκλησία χτισμένη ψηλά, στη λίμνη Ματζόρε. Πήγαινα ως εκεί με το ποδήλατο. Πηγαίναμε μαζί, ο Αμεντέο κι εγώ. Καθόμασταν κάτω από μια δροσερή στοά, πίναμε άσπρο κρασί και συζητούσαμε για τον Καντ. Συναντιόμασταν και στο τρένο που μας πήγαινε καθημερινά στη Σχολή μας. Ο Αμεντέο φορούσε μια μακριά μπλε κάπα. Μερικές φορές κάτω από την κάπα του μάντευε κανείς το σχήμα της θήκης του βιολιού του. Η λαβή της δικής μου θήκης είχε σπάσει και ήμουν υποχρεωμένος να την κουβαλώ κάτω από τη μασχάλη μου. Ο Αμεντέο κατατάχτηκε στους αλπινιστές και πέθανε στη Ρωσία.

Μια άλλη φορά η μορφή του Αμεντέο μου ήρθε στο νου, σε μια «έρευνα» σχετικά με τη λέξη «τούβλο», που μου θύμισε κάτι χαμηλά καμίνια στους αγρούς της Λομβαρδίας και μακρινούς περιπάτους στην ομίχλη ή μέσα στα δάση· ο Αμεντέο κι εγώ συχνά περνούσαμε ολόκληρα απογεύματα στο δάσος συζητώντας: για τον Καντ, τον Ντοστογιέφσκι, τον Μοντάλε, τον Αλφόνσο Γκάτο. Οι φιλίες των δεκαέξι χρόνων είναι αυτές που αφήνουν τα πιο βαθιά σημάδια στη ζωή μας. Αλλά αυτό δε μας ενδιαφέρει εδώ. Μας ενδιαφέρει να δούμε πώς μια οποιαδήποτε τυχαία λέξη μπορεί να λειτουργήσει ως λέξη μαγική, για να ξεθάψει περιοχές της μνήμης θαμμένες κάτω από τη σκόνη του χρόνου […]

Με τον ίδιο τρόπο επιδρούσε η γεύση της "madeleine" στη μνήμη του Προυστ. Και, ύστερ' απ' αυτόν, όλοι οι «συγγραφείς της μνήμης» έμαθαν, φτάνοντας σχεδόν στην υπερβολή, ν' ακούν προσεχτικά τη θαμμένη ηχώ των λέξεων, των οσμών, των ήχων. Εμείς όμως θέλουμε να φτιάξουμε παραμύθια για παιδιά και όχι να γράψουμε διηγήματα, για να ξανακερδίσουμε και να σώσουμε τη χαμένη μας ζωή. Αλλά ακόμα και με τα παιδιά, πότε πότε, θα είναι διασκεδαστικό και χρήσιμο να παίζουμε το παιχνίδι της μνήμης. Οποιαδήποτε λέξη θα μπορέσει να τα βοηθήσει να θυμηθούν «εκείνη τη φορά που…», να ανακαλύψουν τον εαυτό τους μέσα στο χρόνο που περνά, να μετρήσουν την απόσταση ανάμεσα στο σήμερα και στο χτες, αν και τα δικά τους «χτες» είναι ακόμη, ευτυχώς, λίγα και σχετικά άδεια. Το «φανταστικό θέμα», σ' αυτό τον τύπο έρευνας που ξεκινά από μια μόνο λέξη, γεννιέται όταν δημιουργούνται περίεργες γειτνιάσεις, όταν μέσα απ' τις πολύπλοκες κινήσεις των εικόνων και τις ιδιόρρυθμες αλληλοεπιδράσεις τους προβάλλει μια απρόβλεπτη συγγένεια ανάμεσα σε λέξεις που ανήκουν σε διαφορετικές αλυσίδες. Η λέξη «ματόνε» (τούβλο) έφερε μαζί της τις λέξεις «καντσόνε» (τραγούδι), «μαρό-

νε» (κάστανο), «μασόνε» (τέκτονας), «τορόνε» (αμυγδαλωτό), «πανετόνε» (τσουρέκι), που ομοιοκαταληκτούν με το «ματόνε»…

Τα ματόνε και καντσόνε μου φαίνονται ενδιαφέρον ζευγάρι, αν και όχι τόσο «ωραίο όπως η τυχαία συνάντηση μιας ομπρέλας και μιας ραπτομηχανής πάνω σε ένα ανατομικό τραπέζι» (Λοτρεαμόν, Τα τραγούδια του Μαλντορόρ). Μέσα στο συγκεχυμένο σύνολο των λέξεων που ως τώρα μας ήρθαν στο μυαλό, το «ματόνε» (τούβλο) έχει με το «καντσόνε» (τραγούδι) την ίδια σχέση που έχει και το «σάσο» (πέτρα) με το «κοντραμπάσο». Το βιολί του Αμεντέο προσθέτει ίσως ένα στοιχείο συναισθηματικό και βοηθά να γεννηθεί μια μουσική εικόνα.

Να το μουσικό σπίτι. Είναι φτιαγμένο με μουσικά τούβλα, με μουσικές πέτρες. Οι τοίχοι του, όταν τους χτυπάς με σφυράκια, βγάζουν όλες τις νότες που υπάρχουν. Ξέρω πως υπάρχει ένα ντο δίεση πάνω από το ντιβάνι, πως το πιο ψηλό φα βρίσκεται κάτω από το παράθυρο, πως το πάτωμα είναι ολόκληρο σε σι ύφεση ματζόρε, μια τονικότητα ερεθιστική. Έχει μια καταπληκτική πόρτα ατονική, δωδεκαφωνική, ηλεκτρονική: φτάνει να την αγγίξεις μόλις με τα δάχτυλα, για να βγάλει κάτι στο στιλ των Νόνο – Μπέριο – Μαντέρνα, που να ξετρελάνει τον Στόκχαουσεν (ο οποίος έχει περισσότερα δικαιώματα από τους άλλους να μπει στην εικόνα μας, μ' εκείνο το «χάους» (σπίτι) σφηνωμένο μέσα στο επώνυμό του).

Αλλά δεν πρόκειται μόνο για ένα σπίτι. Είναι ένα ολόκληρο μουσικό χωριό, με το σπίτι-πιάνο, το σπίτι-τσελέστα, το σπίτι-φαγκότο. Είναι ένα χωριό-ορχήστρα. Το βράδυ οι κάτοικοι, παίζοντας στα σπίτια τους, κάνουν όλοι μαζί μια ωραία συναυλία πριν πάνε για ύπνο… Τη νύχτα, ενώ όλοι κοιμούνται, ένας φυλακισμένος παίζει στα σίδερα της φυλακής του… Και τα λοιπά. Η ιστορία μας πήρε το δρόμο της.

Σκέφτομαι πως ο φυλακισμένος μπήκε στην ιστορία χάρη στην ομοιοκαταληξία «μουσική» και «φυλακή», που συνειδητά δεν είχε πέσει στην αντίληψή μου, αλλά που, όπως φαίνεται, κάπου παραφύλαγε. Τα σίδερα θα τα θεωρούσε κανείς, φυσική συνέπεια. Αλλά δεν το πιστεύω. Μάλλον θα πρέπει να μου τα επέβαλε η ανάμνηση, που φευγαλέα πέρασε από το μυαλό μου, του τίτλου μιας παλιάς κινηματογραφικής ταινίας: Φυλακή δίχως σίδερα.

Πέφτουν όλα τα σίδερα απ' όλες τις φυλακές του κόσμου. Βγαίνουν όλοι. Και οι κλέφτες; Ναι, και οι κλέφτες. Η φυλακή είναι που κάνει τους κλέφτες. Τέρμα η φυλακή, τέρμα και οι κλέφτες…

Κι εδώ μπορώ να παρατηρήσω πως στη φαινομενικά μηχανική διαδικασία πέφτει, σα μέσα σε καλούπι, αλλά και τροποποιώντας το ίδιο το καλούπι, η ιδεολογία μου. Ακούω την ηχώ παλιών και πρόσφατων αναγνωσμάτων. Οι κόσμοι των αποκλεισμένων απαιτούν με επιμονή να τους ονομάσουμε: ορφανοτροφεία, αναμορφωτήρια, γηροκομεία, ψυχιατρεία, αίθουσες διδασκαλίας. Η πραγματικότητα εισβάλλει στο σουρεαλιστικό γύμνασμα. Στο κάτω κάτω, ίσως, αν το μουσικό χωριό γίνει παραμύθι, δε θα είναι ένα ονειροπόλημα φυγής, αλλά ένας τρόπος να ανακαλύπτεις ξανά και να αναπαριστάνεις την πραγματικότητα με νέα σχήματα.

Αλλά η διερεύνηση της λέξης «πέτρα» δεν τελείωσε. Μου μένει ακόμη να την απορρίψω ως οργανισμό που έχει μια ορισμένη σημασία και έναν ορισμένο ήχο, να την αναλύσω στα ψηφία της, να ανακαλύψω τις λέξεις που έχω διαδοχικά απορρίψει, για να φτάσω να την προσφέρω.

Γράφω τα ψηφία το ένα κάτω απ' το άλλο:

– Π

– Ε

– Τ

– Ρ

– Α

Τώρα δίπλα σε κάθε ψηφίο μπορώ να γράψω την πρώτη λέξη που μου έρχεται στο νου, αποχτώντας έτσι μια καινούρια σειρά: «πέστροφα – ελεγκτής – τσιγάρο – ράφι – αγρότης». Ή μπορώ –θα είναι πιο διασκεδαστικό– να γράψω δίπλα στα πέντε ψηφία λέξεις που να σχηματίζουν μια φράση με ολοκληρωμένη σημασία, έτσι:

Π – Πέντε

Ε – ελέφαντες

Τ – τρώνε

Ρ – ρίζες

Α – ακακίας

Δε θα είχα τι άλλο να τους κάνω αυτή τη στιγμή τους πέντε ελέφαντες που τρώνε ρίζες, από το να τους χρησιμοποιήσω για να φτιάξω ένα «παράλογο» (nonsenso) δίπτυχο:

Πέντε ελέφαντες λιγνοί
σκαρφαλώνουν στη σκηνή... κτλ.

Αλλά δε χρειάζεται να περιμένουμε ενδιαφέροντα αποτελέσματα με την πρώτη προσπάθεια. Δοκιμάζω μια άλλη σειρά, με το ίδιο σύστημα:

Π – Πεντακόσιοι

Ε – εφοπλιστές

Τ – τραγουδούν

Ρ – ρομαντικές

Α – άριες

Εκείνο το «πεντακόσιοι» είναι αυτόματη προέκταση του προηγούμενου «πέντε». Τις «ρομαντικές άριες» ίσως να τις έβγαλε στη μέση η «σκηνή», αλλά δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει ότι τις ευνόησε και το γειτόνεμά τους, σ' αυτήν την «έρευνα», με τα μουσικά όργανα που ανάφερα λίγο πιο πάνω. Μια πομπή από πεντακόσιους εφοπλιστές που τραγουδούν ρομαντικές άριες δεν είναι εικόνα για πέταμα.

Εγώ προσωπικά έχω φτιάξει πολλές ιστορίες ξεκινώντας από μια λέξη στην τύχη. Μια φορά π.χ., ξεκινώντας από τη λέξη «λαιμός», πήρα την πα-

ρακάτω αλυσίδα: «λαιμός – Λεμονής – λεμόνι – αυγολέμονο – αυγό – ωοειδής – (ελλειπτική) τροχιά – αυγό σε τροχιά». Εδώ σταμάτησα και έγραψα ένα παραμύθι με τον τίτλο: «Ένας κόσμος μέσα σ' ένα αυγό», που βρίσκεται ανάμεσα στην επιστημονική φαντασία και τη φάρσα.

Μπορούμε τώρα ν' αφήσουμε τη λέξη «πέτρα» στην τύχη της. Αλλά ας μην ξεγελιόμαστε πως εξαντλήσαμε τις δυνατότητές της. Ο Πολ Βαλερί έχει πει: «Δεν υπάρχει λέξη που να μπορούμε να την καταλάβουμε, αν προχωρήσουμε στο βάθος». Και ο Βιτγκενστάιν: «Οι λέξεις είναι σαν την κρούστα στην επιφάνεια βαθιών νερών». Τα παραμύθια ψάχνουμε να τα βρούμε ακριβώς έτσι, κολυμπώντας κάτω από το νερό.

Όσο για τη λέξη «τούβλο» θ' αναφέρω το αμερικάνικο τεστ δημιουργικότητας, για το οποίο μιλά η Μάρτα Φατόρι στο ωραίο της βιβλίο «Δημιουργικότητα και εκπαίδευση». Αυτό το τεστ ζητά από τα παιδιά να αναφέρουν όλες τις δυνατές χρήσεις που ξέρουν για το «τούβλο», ή που μπορούν να φανταστούν. Ίσως η λέξη «τούβλο» να καρφώθηκε στο μυαλό μου με τόση δύναμη, επειδή είχα διαβάσει πρόσφατα γι' αυτό το τεστ, σ' αυτό το βιβλίο. Δυστυχώς, τα τεστ αυτού του είδους δεν έχουν σκοπό να διεγείρουν την παιδική δημιουργικότητα, αλλά μονάχα να τη μετρήσουν, για να επιλέξουν «τους πιο ικανούς στη φαντασία», όπως με άλλα τεστ επιλέγονται «οι πιο ικανοί στα μαθηματικά». Θα έχουν, βέβαια, κι αυτά τη χρησιμότητά τους. Αλλά στην ουσία επιδιώκουν σκοπούς που αφήνουν απέξω τα ίδια τα παιδιά.

Αντίθετα, το παιχνίδι της «πέτρας στη λίμνη» που σύντομα σας παρουσίασα εδώ, κινείται στην αντίθετη κατεύθυνση: προορίζεται για να χρησιμοποιείται από τα παιδιά, όχι για να τα χρησιμοποιεί…

Τζιάνι Ροντάρι, Γραμματική της φαντασίας,
μετ. Μ. Βερτσώνη, Λ. Αγγουρίδου, εκδ. Τεκμήριο

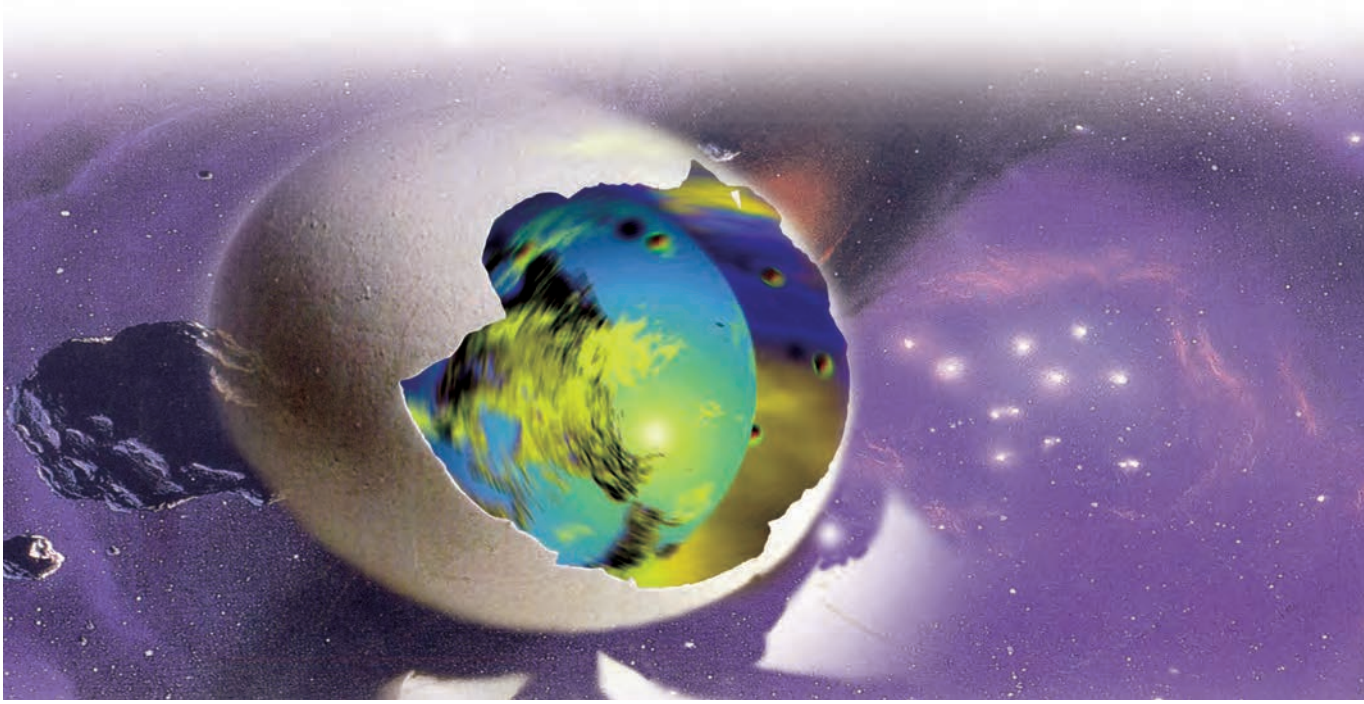

Γλώσσα και γλωσσικές ποικιλίες

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 14
1. Η απεραντοσύνη της 14
2. Η πολυμορφία της 15
3. Η παντοδυναμία της 18

II. ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 19
1. Γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες 20
2. Κοινωνικές γλωσσικές ποικιλίες 27

III. ΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 37

IV. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ 42
1. Οι λειτουργίες της γλώσσας:
αναφορική και ποιητική λειτουργία 42

V. ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ 46

VI. ΕΙΔΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ 58

VII. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ 64
α) Οργάνωση του λόγου και οι ειδικές γλώσσες 64
β) Οργάνωση του λόγου και η πειθώ 67
γ) Οργάνωση του λόγου και το επιχείρημα 68
δ) Οργάνωση του λόγου και η αιτιολόγηση 71
ε) Οργάνωση ευρύτερου κειμένου (έκθεσης) με αιτιολόγηση 73

VIII. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΗ - ΕΚΘΕΣΗ 80
Η γλωσσομάθεια και η χρησιμότητά της 80

Ι. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

1. Η απεραντοσύνη της

Διαβάστε τα κείμενα α και β.

Γλώσσα είναι ολόκληρος ο λαός.

α.

Γλώσσα είμαι εγώ.
Γλώσσα είσαι εσύ.
Γλώσσα είναι ο κόσμος.
Γλώσσα είναι ό,τι κάνει ο κόσμος.
Γλώσσα είναι η αγάπη και ο πόνος.
Γλώσσα είναι το ντύσιμο, η έκφραση του προσώπου, οι χειρονομίες,
η ανταπόκριση.
Γλώσσα είναι να φαντάζεσαι, να σχεδιάζεις, να δημιουργείς,
να καταστρέφεις.
Γλώσσα είναι ο έλεγχος και η πειθώ.
Γλώσσα είναι η επικοινωνία.
Γλώσσα είναι το γέλιο.
Γλώσσα είναι το μεγάλωμα.
Γλώσσα είμαι εγώ.

Goldenberg, S., P. Griffiths, J. Lee. M. Sandra,
The English Programme Language, Great Britain, 1979

β.

«Γλώσσα δεν είναι, καθώς φαντάζονται κάποιοι, αράδιασμα από λέξεις, τύπους και κανόνες, όπως αναγράφονται σε λεξικά και γραμματικές... παρά η έκφραση του εσωτερικού μας κόσμου, κύμα ζωής, άνοιγμα και επαφή ψυχών, ανταλλαγή αισθημάτων και σκέψεων μέσα σε συνομιλία, ερώτηση και απόκριση, άρνηση και κατάφαση, προσταγή, απαγόρευση και παράκληση, μικροεπεισόδια, πεζότητες και ταπεινότητες της καθημερινής ζωής και έξαρση και κατάνυξη, τραγούδι και κλάμα, χαρά και καημός, τρικυμία και γαλήνη, αγάπη και πάθος, αγωνία και κατάρα, επιστήμη και ζωή, σκέψη, ενατένιση της μοίρας και φιλοσοφία – όλα αυτά. Είναι γλώσσα ατομική και εθνική. Γλώσσα είναι ολόκληρος ο λαός, λέει ένα φλαμανδικό ρητό».

Μ. Τριανταφυλλίδης

Προσπαθήστε να ανιχνεύσετε στο κείμενο β φράσεις παρόμοιες με εκείνες του κειμένου α. Δημιουργήστε και άλλες δικές σας. Αν, μάλιστα, σχεδιάζετε να εκδώσετε ένα περιοδικό της τάξης σας, συγκεντρώστε τέτοιες φράσεις, από τα κείμενα και από αυτές που δημιουργήσατε, για να τις χρησιμοποιήσετε ως μηνύματα στην πρώτη σελίδα αλλά και σε άλλες σελίδες του περιοδικού σας.

2. Η πολυμορφία της

Η γλώσσα είναι πρωτεϊκή

Θα καταλάβατε τώρα ότι η γλώσσα είναι πολύμορφη, γιατί πολύμορφη και πολύπλοκη είναι και η κοινωνική ζωή που την παράγει. Έτσι οι απεριόριστες δυνατότητές της ανταποκρίνονται στις ποικίλες ανάγκες της κοινωνικής ζωής και τις υπηρετούν. Γι' αυτό και μπορούμε:

άλλοτε να ρωτούμε
άλλοτε να απορούμε
άλλοτε να κρίνουμε
άλλοτε να διατάζουμε
άλλοτε να σχεδιάζουμε το μέλλον
άλλοτε να περιγράφουμε το παρελθόν
άλλοτε...

Χρήσιμη πληροφορία

Οι μορφές (τα «άλλοτε») με τις οποίες παρουσιάζεται η γλώσσα είναι κωδικοποιημένες στο Συντακτικό και στη Γραμματική. Τα βιβλία αυτά περιέχουν τα συντακτικά και γραμματικά φαινόμενα της γλώσσας. Δεν περιέχουν όμως τη γλώσσα. Αυτή δε χωράει σε κανένα βιβλίο. Είναι απέραντη.

Μετασχηματίστε τη φράση:

Η φιλία ενώνει τους λαούς.

Παράδειγμα:
– Ενώνει η φιλία τους λαούς;
– Δεν ενώνει η φιλία τους λαούς;
(Συνεχίστε μετασχηματίζοντας την ίδια φράση)

Οι ειδικοί λένε ότι ο άνθρωπος μαθαίνει τη γλώσσα κατά τα πέντε πρώτα χρόνια της ζωής του. Κι αυτό είναι το εκπληκτικό. Από εκεί κι εκεί οι γλωσσικοί μηχανισμοί του αντιδρούν σε κάθε είδους γλωσσικό ερέθισμα, ακόμη και σ' εκείνο που δέχεται για πρώτη φορά. Έτσι καταλαβαίνει και χρησιμοποιεί χιλιάδες από διαφορετικά είδη ομιλίας –χωρίς ποτέ να συνειδητοποιεί την ικανότητά του αυτή– ή μεταβάλλει και προσαρμόζει την ομιλία του στα εκάστοτε νέα δεδομένα.

γλώσσα είμαι
εγώ

3. Η παντοδυναμία της

Η γλώσσα κόκαλα δεν έχει και κόκαλα τσακίζει

Η γλώσσα, γι᾽ αυτόν που ξέρει να τη χρησιμοποιεί σωστά, είναι δύναμη. Η δύναμή της αυτή γίνεται μεγαλύτερη, όταν συνδυάζεται με πνευματική καλλιέργεια και κοινωνική καταξίωση. Πολλοί βέβαια εκμεταλλεύονται την κοινωνική τους δύναμη, για να επιβάλλουν τις απόψεις τους.

Διάβασε τα κείμενα και τις φράσεις που ακολουθούν και προσπάθησε να αναγνωρίσεις τρόπους επιβολής και συμπεριφοράς. Σκέψου ακόμη με ποιον τρόπο συμβάλλουν στην προσέγγιση ή στην απομάκρυνση των συνδιαλεγομένων:

- *Στρατιωτικός νόμος. Η χώρα κηρύσσεται εις κατάστασιν πολιορκίας. Αναστέλλεται η λειτουργία του Συντάγματος επί 6 μήνας. Η κυκλοφορία πεζών και οχημάτων απαγορεύεται μετά την δύσιν του ηλίου εις τας πόλεις και εις την ύπαιθρον. Οι παραβάται θα πυροβολούνται άνευ προειδοποιήσεως. Ζήτω το Έθνος.*
- *Αν τύχει και αργήσω, να περιμένεις λίγο.*
- *Περίμενέ με, αν αργήσω.*
- *Παρακαλώ, μην καπνίζετε.*
- *Ευχαριστούμε που δεν καπνίζετε.*
- *Άκουσε, μικρέ, κάνε ό,τι σου λέω και μην ψιλορωτάς. Πάρε το ποδήλατό σου από εδώ και ξεκουμπίσου.*
- *Θα σε πείραζε, παιδί μου, να μετακινήσεις το ποδήλατό σου από αυτή τη θέση;*
- *Κάθισε.*
- *Δε θα ήθελες να καθίσεις;*
- *Γυναίκα, τα παπούτσια μου.*
- *Θα σε συμβούλευα να δεις αυτό το έργο.*
- *Πού είσαι, Πέτρο, να πήγαινες μια στιγμή να έβλεπες το παιδί.*

(βλ. και ΝΕ.Σ., σ. 76-78)

ΙΙ. ΟΙ ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
(ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ)

Η γλώσσα είναι πολυκύμαντη, όπως πολυκύμαντη είναι και η γλωσσική κοινότητα που τη μιλάει

Από την έως εδώ πορεία μας μπορούμε να επαληθεύσουμε αυτό που ήδη έχουμε επισημάνει, ότι δηλαδή η γλώσσα είναι πολύμορφη και πολύπλοκη, όπως (πολύμορφη και πολύπλοκη) είναι και η γλωσσική κοινότητα που τη χρησιμοποιεί. Άλλωστε η γλώσσα είναι κοινωνικό προϊόν. Γι᾽ αυτό και είναι τόσο πολυκύμαντη, όσο και η κοινωνία από την οποία αναδύεται και την οποία εκφράζει και υπηρετεί. Αυτά σημαίνουν ότι η γλωσσική κοινότητα δε χαρακτηρίζεται από γλωσσική ομοιομορφία/ομοιογένεια, δεν αποτελεί δηλαδή ένα σύνολο ομιλητών οι οποίοι χρησιμοποιούν παντού και πάντοτε τους ίδιους γλωσσικούς τρόπους. Αντίθετα μάλιστα χαρακτηρίζεται από μια πολυμορφία/ετερογένεια γλωσσικής συμπεριφοράς, η οποία όμως δεν τη διασπά ούτε και την υποβαθμίζει. Μια προσεκτικότερη εξέταση θα μας έπειθε ότι χάρη σ᾽ αυτήν (την ετερογένεια) η γλώσσα υπάρχει και λειτουργεί. Είναι επομένως η γλώσσα συνισταμένη πολλών και ποικίλων συνιστωσών.

Έτσι, σε μια γλωσσική κοινότητα, διαφορετικές ομάδες ομιλητών χρησιμοποιούν διαφορετικές γλωσσικές ποικιλίες/διαλέκτους που τα κοινά χαρακτηριστικά τους τις διακρίνουν από άλλες ποικιλίες/διαλέκτους της ίδιας γλώσσας. Οι ποικιλίες αυτές με κριτήρια τη γεωγραφική καταγωγή του ομιλητή και την κοινωνική/γλωσσική συμπεριφορά του διακρίνονται αντίστοιχα σε γεωγραφικές ποικιλίες/διαλέκτους (οριζόντια κατάταξη) και σε κοινωνικές ποικιλίες/διαλέκτους (κάθετη κατάταξη). Σ᾽ αυτές πάλι τις κοινωνικές ποικιλίες εντάσσονται, εκτός από τα άλλα, τα ποικίλα είδη των κειμένων και οι ειδικές γλώσσες. Όλες μαζί οι ποικιλίες συναποτελούν και τροφοδοτούν την εθνική μας γλώσσα.